

شرقی غمگین؛ واکاوی تولد یک مفهوم

چگونه «زن جهان سومی» به سرزده‌ی محبوب
مطالعات جنسیت و انسان‌شناسی تبدیل شد؟

گردآوری و ترجمه شیوا علینقیان

**شرقی غمگین؛ واکاوی تولد یک مفهوم:
چگونه «زن جهان سوم» به سوزی محبوب
مطالعات جنسیت و انسان‌شناسی تبدیل شد؟**

گردآوری و ترجمه: شیوا علینقیان
ویراستار: سارا قدیمی
طراح جلد: سپیده هنرمند
صفحه‌آرا: زهرا قرانی

چاپ اول: ۱۴۰۲

شمارگان: ۳۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۷۹۲۲-۵-۲

چاپ و صحافی: خانه‌ی آفتاب

حقوق مادی و معنوی اثر متعلق به نشر آگه است.

تلفن: ۷۷۱۸۱۵۴۵-۶

نمابر: ۷۷۱۸۱۵۴۷

تلفن مرکز پخش: ۷۷۱۸۱۵۴۵-۶

سرشناسه: علینقیان، شیوا، ۱۳۶۵-

عنوان و نام پدیدآور: شرقی غمگین؛ واکاوی تولد یک مفهوم؛ چگونه «زن جهان سوم» به سوزی محبوب مطالعات جنسیت و انسان‌شناسی تبدیل شد؟/گردآوری و ترجمه‌ی شیوا علینقیان.

مشخصات نشر: تهران: آگه، ۱۴۰۰

مشخصات ظاهری: ۱۸۴ ص. شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۷۹۲۲-۵-۲

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۷۹۲۲-۵-۲

وضعیت فهرست‌نویسی: فهرست‌دار

پادداشت: عنوان اصلی: Gamification as Women

پادداشت: کتابخانه: ص. ۱۸۳-۱۸۴

عنوان دیگر: چگونه «زن جهان سوم» به سوزی محبوب مطالعات جنسیت و انسان‌شناسی تبدیل شد؟

موضوع: فمینیسم -- کشورهای در حال رشد -- Feminism -- Developing countries

موضوع: زنان -- کشورهای در حال رشد -- Women -- Developing countries

موضوع: فمینیسم -- کشورهای اسلامی -- Feminism -- Islamic countries

موضوع: زنان -- خاورمیانه -- وضع اجتماعی -- Women -- Middle East -- Social conditions

رده‌بندی کنگره: HQ۱۲۲۰۵

رده‌بندی دیویی: ۳۰۵.۵۲

شماره کتابشناسی ملی: ۷۵۹۲۰۰۶

انتشارات آگه

۲،۳۰۰،۰۰۰ ریال

فهرست

- ۷ سخن مترجم
- ۱۹ | بخش اول. مورد عجیب جهان سوم:
منطق سلطه‌گر و فرودست‌ساز دانش
- ۲۱ ۱. آیا فرودست می‌تواند سخن بگوید؟
(گابریل چاکراورنی اسپواک)
- ۵۱ ۲. سیطره‌ی چشم‌های غربی: پژوهش فمینیستی و گفت‌وگوهای استعمار
(جاندرایا تالیاده موهانتی)
- ۸۳ | بخش دوم. پروژه‌ی هم‌دردی و نجات:
از ساده‌سازی روش شناختی تا بحران بازنمایی
- ۸۵ ۳. فمینیسم غربی و ناکارآمدی‌های آن در مطالعه‌ی زنان جهان سوم
(لیلا ابولند)
- ۱۰۳ ۴. زن مسلمان: قدرت بازنمایی و خطر دل‌سوزی
(نادیه صادق‌الملی)
- ۱۲۱ | بخش سوم. بازانندیش:
معنادهی به تجارب زیسته‌ی زنان در متن اجتماعی-سیاسی زندگی خود
- ۱۲۳ ۵. بازسازی جنسیت: زنان عراقی در گیرودار دیکتاتوری، جنگ، تحریم و اشغال
(انل کروی)

سخن مترجم

چند دهه پیشتر، ادوارد سعید^۱ سنگ بنای مفهومی را بنیان نهاد که این کتاب بر اساس آن نگاه شده است: «ابهام‌زدایی از شرق رازآلود». او در کتاب مهم خود شرق‌شناسی^۲ (۱۹۷۹) «شرق» را نوعی گفتمان ساخته و پرداخته‌ی غرب می‌داند که ناظر بر همه معنای متفاوت است: اول، نوعی تفکر که اساسش ایجاد تمایز معرفت‌شناختی و هستی‌شناختی میان شرق و غرب است؛ دوم، نوعی نهاد رسمی ثبت‌شده، و سوم، نظامی آکادمیک شامل کسانی که درباره‌ی شرق می‌نویسند و می‌کوشند تا آن را به دیگران نیز بشناسانند (۲-۴). معنای سوم همان مبنایی است که ایده‌ی گردآوری این کتاب بر اساس آن شکل گرفته است و انتخاب این مقاله‌ها را در کنار یکدیگر معنادار می‌سازد.

موضوع این کتاب بازنمایی‌ها و مفهوم‌پردازی‌های پژوهشگران غربی، در برابر انسان غیرغربی، است و می‌کوشد چالش‌های مهم روش‌شناختی و هستی‌شناختی موجود را براساس دیدگاه شش پژوهشگر زن بشناسد که ریشه و خاستگاه آن‌ها به جایی در همان شرق رازآلود و مهجوره بازمی‌گردد. پس از سال‌ها فعالیت در آکادمی غرب، آن‌ها از مواجهه‌های خود با پیش‌انگاره‌های عمدتاً نادرستی نوشتند که جریان اصلی آکادمی غرب درباره‌ی مفاهیمی چون زنانگی، جنسیت، سنت و جهان سوم ارائه می‌دهد و به این جریان اعتراض کردند. آن‌ها از منطبق سلطه‌گر و فرودست‌ساز این گرایش از علم پرده برداشتند و آن را در معرض دید همگان قرار دادند.

این کتاب در حقیقت در پی طرح پرسش از نسبت دانش و قدرت است. آن‌طور که میشل فوکو^۳ در آفش‌سازی «رژیم‌های حقیقت» بدان پرداخته بود: این‌که چگونه قدرت

1. Edward Said

2. Orientalism

3. Michel Foucault

دانش را به استخدام خود درمی آورد و حقیقت را آن طور که برایش مطلوب است برمی سازد. مقاله های این کتاب نمونه های تحلیلی مفیدی هستند از این موضوع که چگونه قدرت و گفتمان هایش دانش را توسعه می بخشد. آیا بازنمایی «جهان»، و به ویژه جهان سوم، در اذهان مردم دنیا، از چیزی جز ارتباط مقوم دانش و قدرت برآمده است؟ این نویسندگان از گزاره های استانداردساز و متجانس واقعیت اجتماعی در مقاله ها و پژوهش هایی که درباره ی شرق یا جهان سوم نوشته می شدند سخن می گفتند و آن را به عنوان کارکرد نسبتاً جدید نظام دانش مدرن در دنیای پس از استقلال مستعمره ها اعلام کردند؛ دانشی که با پیش انکاره هایی اروپامحور می کوشد همه ی جنبه های حیات بشر را از آن خود کند. چنانچه استعمار را، دست کم در معنای متأخرش، با مقوله هایی چون سلطه و کنترل و بهره ی اقتصادی در نظر بگیریم، وضعیت بسیاری از کشورها نشان می دهد که استعمارزدگی همچنان به قوت خویش باقی است، با این تفاوت که استعمارگر روش خود را تغییر داده و حضورش به گونه ای دیگر نمود یافته است، به طوری که یک ایدئولوژی علمی پشتیبان آن است و هدفی اغلب خیرخواهانه دارد.

در حقیقت، مجموعه مقاله های این کتاب پاره ای از مسأله مهم در موضوع روش شناسی فمینیستی، فلسفه ی شکل گیری و تداوم آن ها و نیز چالش هایی است که جریان اصلی فمینیسم اروپایی/آمریکایی به عنوان نوعی «رژیم حقیقت» با آن روبه روست. چالش ها و مسائل بحث شده در روش های کلاسیک با ظهور جنبش های اجتماعی و اعتراض های گسترده ی عمومی به موقعیت «فرودست» برخی از گروه های اجتماعی در انتهای دهه ی ۱۹۶۰ در غرب هم زمان بود. شکل گیری موج سوم فمینیسم و ایده ی توجه به تنوع ها و تفاوت های میان گروه های متعدد زنان نیز این چالش ها را پررنگ تر کرد. در واقع، می توان گفت که تحول در مطالعات زنان و فمینیسم در وهله ی اول تغییر در روش شناسی و تحول در نوع نگاه به زنان به مثابه موضوع مطالعه بود.

این تغییر در رویکرد، که با توجه عمومی به اقلیت ها و گروه های حاشیه ای در انسان شناسی و مطالعات فرهنگی همراه شد، به تدریج با سربرآوردن صداهای متفاوتی از جانب رنگین پوستان، آسیایی ها، جهان سومی ها، مسلمانان و... درهم آمیخت. این تحولات شیوه ی رایج فهم مسائل اجتماعی را با چالش های جدی مواجه ساخت و نشان داد که نظریه ها و روش شناسی های موجود در خاستگاه ابتدایی خود، یعنی توجه کانونی به ارزش های اروپایی و سفیدپوستان، دچار سوگیری ها و پیش انکاره های مشخصی هستند و در روش شناسی خود به یک فرایند غیریت ساز دامن می زنند که صداهای خارج از دامنه ی

فوق را به حاشیه می‌راند و نادیده می‌گیرد.

گروه‌های معترض در مطالعات خود نشان دادند که چگونه این رویکرد به یک نوع روش‌شناسی همومونیک و مسلط بر فهم پدیده‌های انسانی و اجتماعی تبدیل شده است که انسان غربی را معیار اندیشیدن قرار می‌دهد و حتی در پرداختن به جهان سومی‌ها، مسلمانان، سیاهان و... نه در پی شنیدن صدای آن‌ها، بلکه در پی سخن گفتن از جانبشان است و می‌کوشد تا به این کار مشروعیت بخشد. در همین حین، با قدرت گرفتن اعتراضات به موقعیت پژوهشگر غربی و نظام اخلاقی و فکری که با خود به میدان تحقیق می‌آورد، پژوهشگران فمینیستی که از گوشه‌کنار کشورهای جهان سوم یا مسلمان سربر آورده بودند، و نیز پژوهشگران مهاجری که از همین نقاط آمده و در آکادمی غرب فعالیت می‌کردند، تصویر یکپارچه‌ای را که اندیشمندان غربی و جریان اصلی فمینیسم از زنان جهان سومی ارائه می‌کرد به چالش کشیدند. آن تصویر آن‌ها را زنانی مستعبدیده، متفعل، نیازمند رسیدگی و ترحم و دل‌سوزی غربی‌ها نشان می‌داد.

این رویکرد با طرح این پرسش که «آیا در کشورهای غیر غربی، زنان و مردان ویژگی‌ها و تجربه‌های مشابه و یکسانی دارند؟» در صدد بود این نکته را گوشزد کند که زنان در کشورهای خاورمیانه، مسلمان و یا هر جماعتی که با عنوان «جهان سوم» نامیده می‌شود نیز، مانند زنان (و مردان) در غرب، از گروه‌ها و گرایش‌ها و دستگاه‌های متفاوتی برآمده‌اند و این تفاوت در ریشه، ویژگی‌ها، نیازها و مطالباتشان را نیز متفاوت می‌گرداند. به عبارت دیگر، سخن گفتن از یک سوژه‌ی واحد به‌عنوان زن «جهان سومی» آن‌ها را یک گروه اجتماعی واحد و متجانس در نظر می‌گیرد و این زنان را تا حد یک طبقه‌ی اجتماعی واحد تقلیل می‌دهد. در حقیقت، وقتی از زن جهان سومی، مسلمان یا آسیایی سخن می‌گوییم، باید مشخص باشد که کدام گروه زنان مدنظر ماست. علاوه بر این، باید آن‌ها را در کلیت بستر فرهنگی و تاریخی زندگی خودشان در نظر بگیریم.

آن‌ها با ذکر این انتقادات و به چالش کشیدن گزاره‌های تحقیقاتی، در تئوریک‌های خیرخواهانه و بشردوستانه‌ی «پروژه‌ی هم‌دردی و نجات» تردید ایجاد می‌کنند. علاوه بر این، اهداف استعماری و اقتصادی این تلقی یکپارچه‌ساز و ساده‌انگارانه از انسان جهان سومی و به ویژه زن در آن اقلیم را برملا ساختند. در همین راستا، نگارندگان کوشیده‌اند به تفصیل و با دقت، اشکالات روش‌شناختی موجود در گفتمان غربی مطالعه‌ی سوژه‌ی جهان سومی را شناسایی

۱. Rhetoric به معنای بلاغت، هنر سخنوری و هنر سخنوری اقناعی است. در واقع، استفاده از هنرهای زبانی برای اقناع مخاطب در انجام دادن کاری یا پذیرش اندیشه‌ای خاص است.

کنند، منافع ایدئولوژیک پنهان در آن‌ها را آشکار سازند، آن را به نوعی آگاهی رشته‌ای بدل کنند، و سایر محققان را از تکرار چنین اشتباهاتی برحذر دارند. در این کتاب، شش مقاله‌ی کلیدی در سه بخش ترجمه و بررسی شده است.

بخش اول این کتاب شامل دو مقاله‌ی مهم^۱ «آیا فرودست می‌تواند سخن بگوید؟» نوشته‌ی گایاتری چاکراورتی اسپیواک^۲ و «سیطره‌ی چشم‌های غربی: پژوهش فمینیستی و گفتمان‌های استعمار»^۳ نوشته‌ی چاندرا تالپاده موهانتی^۴ می‌شود. این دو مقاله‌ی مهم اندکی پس از انتشار به آناری جریان‌ساز در روش‌شناسی و فلسفه‌ی فمینیسم تبدیل شدند، زیرا جریان‌هایی را افشا می‌کنند که در ساخت و تولید زن جهان سوم، به مثابه موضوع پژوهش، تأثیرگذار بوده‌اند. آن‌ها این باور مهم و پذیرفته‌شده را که فهم مسائل شرق‌راهی جز توسل به تاریخ غرب ندارد به چالش کشیدند و نشان دادند آناری که نقد کردند فهم تاریخ کشورهای مسلمان و یا جهان سوم را مقید به تخیلی از تاریخ غرب می‌داند، درحالی‌که پدیده‌های اجتماعی که در شرق رخ می‌دهد چیزی متفاوت از تاریخ عقب‌افتاده‌ی غرب است و آینده‌ی مطلوب لزوماً چیزی نیست که در غرب تحقق پیدا کرده است.

بخش دوم کتاب به سوءتفاهم‌های روش‌شناختی می‌پردازد که بسیاری از مقاله‌های مربوط به مطالعه‌ی زنان و جنسیت در جهان سوم نیز از آن‌ها تأثیر پذیرفته‌اند. این سوءتفاهم‌ها عبارت‌اند از ساده‌سازی روش مطالعه، پیچیدگی‌های موضوع مطالعه و نیز ساده‌سازی در بازنمایی. این بخش دو مقاله دارد که یکی از آن‌ها «فمینیسم غربی و ناکارآمدی‌هایش در مطالعه‌ی زنان جهان سوم»^۵ نام دارد که نوشته‌ی اتل کرولی است و انتقادهای و اشکال‌های دو مقاله‌ی اول را بسط داده است و با طرح مصادیقی برای آن چالش‌ها، توجه خواننده را به کنشگری‌های عموماً نادیده گرفته‌شده‌ی زنان در کشورهای درحال توسعه معطوف می‌کند. مقاله‌ی دیگر با عنوان «زن مسلمان: قدرت بازنمایی و خطر دل‌سوزی»^۶ اثر انسان‌شناس فلسطینی، لیلیا ابولفد،^۷ نیز کاربردی است. این مباحث را در فضای معاصر خاورمیانه بیان کرده است و نشان می‌دهد که چگونه رویکرد موردبحث، با به‌راه

1. "Can the Subaltern Speak?"

2. Gayatri Chakravorty Spivak

3. "Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses."

4. Chandra Talpade Mohanty

5. "Third World Women and the Inadequacies of Western Feminism."

6. Ethel Crowley

7. "The Muslim woman: The power of images and the danger of pity."

8. Lila Abu-Lughod

انداختن پروژه‌ی هم‌دردی و نجات در قبال زن افغانستانی که در گیرودار پدربازاری و سنت و مذهب هستند، در حقیقت منافع اقتصادی ایالات متحده را در خاورمیانه پشتیبانی می‌کند.

بخش انتهایی کتاب نیز شامل دو مقاله است: «بازسازی جنسیت در عراق: زنان عراقی در گیرودار دیکتاتوری، جنگ، تحریم و اشغال» از نادیه صادق‌العلی^۱، و «از حلقه‌های قرآنی تا حلقه‌های مجازی» نوشته‌ی امل لورونارد^۲ نمونه‌های خوبی از کاربرد مباحث نظری و روش‌شناختی طرح‌شده در دو بخش قبلی هستند که لولی بر زنان عراقی در میانه‌ی جنگ و تحریم و اشغال نظامی تمرکز دارد و می‌کوشد از تصویر «زن جنگ‌زده‌ی تحت ستم و محاصره بگیرد و بر تلاش‌های زنان در فائق آمدن بر تنگناهای اقتصادی - سیاسی تأکید کند. در این مقاله، نویسنده به نقش زنان عراقی در فرایند بازسازی کشورشان می‌پردازد و این فرایند را از طریق توجه به بافت اجتماعی شرایط موجود و نیز مناسبات و آیدئولوژی‌های جنسیتی تغییر یافته در طول جنگ و تحریم بر زنان عراقی نشان می‌دهد. او می‌کوشد با تأکید بر پدیده‌های اجتماعی و فرهنگی که در این سال‌ها به واسطه‌ی تحریم‌ها و حکومت صدام حسین از یک سو و جنگ و اشغال نظامی توسط آمریکا بر زنان عراقی گذشته است، پیچیدگی مسائل جنسیتی در بخشی از جهان سوم را نشان دهد و تقی‌های ساده‌انگارانه‌ی برخی گفتمان‌های غربی و حتی ناسیونالیستی درباره‌ی مقوله‌هایی چون مشارکت و تبعیض جنسیتی را به ما گوشزد کند. او به ما نشان می‌دهد که در جنگ و بحران و نیز برای عبور از تقسیم‌بندی‌های قومی و سیاسی، زنان ناچارند از چه مسیر دشواری عبور کنند.

مقاله‌ی آخر نیز از تفکیک جنسیتی در عربستان سعودی و ظهور زنان مبلغ در آن کشور سخن می‌گوید و می‌کوشد از وجود سبک‌نویسی از دین‌داری در میان زنان سعودی پرده بردارد و تلاش‌ها و تمناهای این زنان برای رسیدن به قدرت سیاسی، کاربرهای مذهبی و توان‌چانه‌زنی در سلسله‌مراتب اجتماعی سخن بگوید؛ این در حالی است که گفتمان عمومی درباره‌ی زن در عربستان سعودی به شدت از بازنمایی‌های رسانه‌ای تأثیر می‌پذیرد و تجربه و ارزیابی خود این زنان از وضعیتشان به ندرت شنیده می‌شود.

1. Nadje Sadig Al-Ali

2. Amelie Le Ronard